

Inhoud

Woord vooraf 9

1 Inleiding 11

Een cultuurhistorisch perspectief 13 | Zestiende-eeuwse tuincultuur als inspiratiebron 15 | De hofcultuur van het Huis van Oranje 17 | De zeventiende-eeuwse buitenplaatscultuur 20 | Nederlandse en Vlaamse literatuur over hoveniers 23 | Buitenlandse literatuur over hoveniers 25 | Premisse en onderzoeksdoel 29 | Afbakening in plaats en tijd 30 | Centrale vraagstelling en deelthema's 32 | *Deelthema patronage en intergenerationeel cliëntelisme* 32 | *Deelthema functie, werk, opleiding en kwalificaties* 34 | *Deelthema maatschappelijke positie* 35 | *Deelthema internationale uitwisseling van horticulturele kennis en innovaties* 37 | *Bronnen* 38 | Historische begripsanalyse van de term 'hovenier' 39 | *Hovenier of tuinman?* 43

2 De hoveniers en hun tuin 1621-1670 46

Hoveniers van Oranje 51 | *Het Valkenberg bij het kasteel van Breda* 52 | *Kasteel Buren* 54 | *Buitenhoftuin (Tuinen op de Singel) in Den Haag* 56 | *Portret van een hovenier: Jan van der Groen (?-1671)* 59 | *Huis in het Noordeinde (de Oude Hof) in Den Haag* 66 | *Huis Honselaarsdijk bij Naaldwijk* 67 | *Huis ter Nieburg bij Rijswijk* 73 | *Huis ten Bosch bij Den Haag* 80 | *Huis Dieren* 82 | Patronagepatronen in de eerste helft van de zeventiende eeuw 82

3 De hoveniers en hun tuin 1670-1732 89

Het Valkenberg bij het kasteel van Breda en de tuinen van kasteel Buren 89 | De tuinen in Den Haag 91 | *Huis ter Nieburg* 95 | *Huis Honselaarsdijk* 97 | *Huis Soestdijk* 100 | *Portret van een hovenier: Jan van Staden (ca. 1663-ca. 1725)* 105 | *Huis te Dieren* 108 | *Het Loo* 110 | *Portret van een hovenier: Samuel van Staden (ca. 1665-?)* 113 | Patronagepatronen in de periode 1670-1732 117 | De fonteiniers-grottiërs 1621-1732 124 | Blik over de grens: hoveniersfamilies in de tuinen van de Franse koningen 132 | Van ambachtsman naar 'nut, bequaem en geexperimenteert persoon' 133

- 4 **Een ‘nut, bequaem en geexperimenteert persoon’** 139
 De edele kunst van het tuinieren en de onkundige tuinman 139 | Een bekwaam hovenier 147 | Franse en Duitse tuintraktaten als inspiratiebron 149 | ‘Hoedanig de tuinman [behoort] te zijn’ 151 | De bekwaamheid van de prinselijke hoveniers 154 | Opleiding tot hovenier 155 | Van vader op zoon en van meester op leerling 159 | Leerstelsel in Pruisen 163 | De tuinen van Honselaarsdijk als leerschool 164 | Het vak onder de knie 165 | De opleiding tot hovenier en landmeter van Jan Switzer (1739-1791) 168
- 5 **Aanstellingen en aanbestedingen** 171
 Van hofsamenleving naar de domeinen 172 | De Raad- en Rekenkamer of Nassause Domeinraad 174 | Aanstelling als hovenier 176 | Akten voor overig tuinpersoneel 184 | *Fonteiniers-grottiers* 185 | *Opzichters wild, diergaarde en fazanterie* 185 | Aanbesteden van het tuinwerk 189 | *Aanbesteding tuinwerk Huis ter Nieuburg en Honselaarsdijk* 191 | *Aanbesteding tuinwerk overige tuinen* 193 | *Aanbesteding tuinwerk in 1730* 195 | Controle op het hovenierswerk 197 | Relatie tussen de prins(ess)en en de hoveniers 204 | *Amalia van Solms* 205 | *Willem III en Mary* 208 | *Maria Louise van Hessen-Kassel* 210 | *Gender als factor* 215 | Contracten van hoveniers van andere kastelen en buitenplaatsen 216 | *Hoveniers van Huis Bergh* 216 | *Thomas van Es, hovenier van Geerbron* 219
- 6 **Horticulturele ontwikkelingen en innovaties** 222
 De nutsfunctie van de tuinen 223 | *Vis en vlees* 225 | *Groenten en kruiden* 227 | *De ‘broeikonst en het vervroegen der saisoenen’* 233 | *Meloenen en andere tuinproducten als geschenk* 237 | *Fruit(bomen)* 238 | *Leifruit en naantjes* 242 | *De sierfunctie van de tuinen* 247 | *Parterres* 247 | *Graswerken en gravelpaden* 254 | *Bloemen in de tuin en in het huis* 256 | *Uitbeemse planten* 259 | *Mediterrane planten* 260 | *Subtropische planten* 265 | *Een theater van oranjerieplanten* 271 | *Vormsnoei* 275 | *Latwerk* 276 | ‘Goet gereedschap is het halve werk’ 282 | ‘*Twee groote tuynschaaren van nieuwe inventie*’ 290 | Een mooie tuin is een goed onderhouden tuin 295
- 7 **Van meewerkend voorman naar directeur en opzichter** 305
 Leidinggevende en organisatorische taken 306 | Financieel-administratieve taken 312 | Meewerkend voorman wordt directeur en opzichter 315 | Directeur en opzichter 318 | Hovenier en architect 319 | De rol van de ‘thuynvrouwen’ 323 | Franse tuinvrouwen 330 | Professionele hoveniers 331
- 8 **‘Yder moet zyn last dragen’** 333
 Traktementen in de periode 1621-1669 333 | Traktementen in de periode 1670-1702 337 | Bezuinigingen en een totaalbudget in de periode 1703-1732 341 | Uitbetaling van de traktementen 347 | Traktementen van de overige ‘tuinbedienden’ 350 |

Fonteiniers 350 | *Faisantiërs, boswachters en opzichters van het wild/de diergaarde* 352
| Emolumenten: vrije brand, vrijdom van impost en een livreamantel 354 | Drinkgeld
357 | Vrije woning 359

9 **Waar op de maatschappelijke ladder?** 369

Inkomens- en vermogenspositie 371 | *Bezit van onroerend goed* 373 | *Testamenten en boedelinventarissen* 380 | *Eigen graf* 384 | Familierelaties 385 | Religie en ambten 389 | Opleiding en imago 392 | Maatschappelijke positie hoveniers 393 | Maatschappelijke positie fonteiniers 395

10 **Voor het voetlicht** 397

Kwaliteit voorop 398 | Bureaucratisering en rationalisering 399 | Professionalisering 400 | Hovenier of landschapsarchitect 401 | Een ander perspectief op de Nederlandse tuingeschiedenis 402 | Samenspel eigenaar, architect en hovenier 403 | Dagelijkse praktijk 404 | Het grote belang van de nutsfunctie 405 | Verspreiding van kennis en kunde via een netwerk van hoveniers 407 | Kennisuitwisseling via hoveniers tussen hoven binnen en buiten de Republiek 409 | Een podium voor de hoveniers 411

Summary 413

Bijlagen 420

Bijlage 1 Alfabetisch overzicht van hoveniers 1621-1733 420 Bijlage 2 Chronologisch overzicht van hoveniers per tuin 422 | Bijlage 3 Aanbestedingsakte van Anthony van Thooren 424 | Bijlage 4 Akte voor Rutger van Cleeff als fonteinier van Het Loo en Dieren 429 | Bijlage 5 Huurcedulle Thomas van Es en Anthony Pieterse 431 | Bijlage 6 Boedelinventaris van Jan van der Groen 435 | Bijlage 7 Boedelinventaris Geertje Floris van Dijck 438

Bibliografie 443

Illustraties 457

Register van persoonsnamen 462

Register van zaaknamen 468

Curriculum vitae 471